

Таїсія Іванівна Грицишина,
науковий співробітник відділу
діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.911

ВИХОВАННЯ ЦІННІСНИХ ЕСТЕТИЧНИХ КРИТЕРІЇВ У ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В статье раскрыты актуальность, содержание, методы и средства работы с детьми дошкольного возраста по формированию ценностных эстетических критериев в восприятии объектов и явлений природы в процессе экологического воспитания.

Ключевые слова: экологическое воспитание, эстетическая ценность природы, положительное эмоциональное отношение, эстетические переживания и чувства, ценностные эстетические критерии.

The article is devoted to the actuality, contents, methods and means of the work with gifted preschool children on the formation of valuable aesthetic criteria in perception of natural objects and phenomena in the process of ecological education.

Key words: ecological education, aesthetic value of nature, positive emotional attitude, aesthetic experience and feelings, valuable aesthetic criteria.

Екологічна культура – необхідний елемент загальної культури особистості. Вона формується в дошкільному віці, коли діти знайомляться з особливостями навколишнього середовища і розвивається водночас на кількох рівнях: раціональному, емоційно-чуттєвому, морально-вольовому. Контакт людини з довкіллям починається з раннього віку. Саме тоді закладаються основи екологічної культури особистості. Цей процес має ґрунтуватися на психологічних особливостях дошкільнят.

Основу екологічної культури становлять елементарні знання про природу: орієнтування в найближчому природному середовищі; усвідомлення життєво необхідних потреб живих істот в умовах існування; ознайомлення з елементарними відомостями про взаємозв'язки й залежності в природі; значення природи в житті людини [8].

Процес формування основ екологічного виховання дошкільника розпочинається зі з'ясування, фіксації, визначення мети, змісту і характеру освітньо-виховної діяльності, а далі визначаються стадії процесу, їх контури.

Крім відомостей та сформованих уявлень, в зміст знань входять і поняття, пов'язані з класифікацією рослинного і тваринного світу. А елементарні

знання дошкільнят повинні формуватися, як система, тобто, встановлення зв'язків між окремими фрагментами й розділами.

Аналіз змісту екологічного виховання і можливостей його реалізації у навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу дозволяє визначити такі моменти: обмеженість теоретичних знань у дітей, практичних умінь і навичок, життєвого досвіду і діапазону пізнання; переважання мимовільного характеру всіх психічних процесів над довільними; домінування емоційного над раціональним у пізнавальній пошуково-дослідній діяльності; відсутність об'єктивної самооцінки й самоаналізу; наявність провідної ролі особистісних мотивів над суспільними. Також недооцінювання значення розвитку емоційно-чуттєвої сфери дітей, брак чи обмаль позитивних прикладів для наслідування, а також інші помилки освітньо-виховного процесу призводять до того, що в 4-5 річних дітей формується неадекватне ставлення до окремих тварин і рослин.

Психологічні особливості ставлення дошкільнят до природи визначають психолого-педагогічну стратегію формування основ їхньої екологічної культури, насамперед, стратегія виховного процесу мусить

визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі. Величезного значення при цьому набуває естетичний чинник – відчуття краси природи, захоплення нею [9].

Естетична цінність природи посідає одне з першорядних місць в ієрархії цінностей. Естетичне – це не лише красиве, а й виразне. Все в природі є естетично цінним. Відкриваючи найвиразніше в собі, природа звертається до людей візуальними ознаками (світлові властивості, форма, розміри, колір, симетрія, ритм, пропорція, рухи, звуки, дотикові особливості поверхні тощо), і треба якомога раніше навчити малят сприймати їх [10].

Естетичний потенціал природи досліджують філософи, вчені, психологи, педагоги. Вирішальне значення в розвитку естетичного ставлення до природи має дошкільний вік (Б. М. Теплов, А. Н. Леонтьєв, Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, Н. О. Ветлугіна та ін.). Про здатність дитини дошкільного віку естетично сприймати навколишнє писали: П. П. Блонський, С. Л. Рубінштейн, К. М. Лепилов, Е. А. Флерина, Н. П. Сакуліна, Е. Г. Ковальська, В. Б. Косменська, Н. М. Зубарева та ін. У педагогічній науці накопичено знання про сутність та особливості організації естетичного виховання дітей (П. П. Блонський, Н. О. Ветлугіна, К. М. Лепилов, Б. М. Неменський, В. О. Сухомлинський, Н. П. Сакуліна, Е. А. Флерина, С. Т. Шацький та ін.), проте, розвивальний потенціал педагогічної взаємодії у вихованні естетичного ставлення дошкільнят до навколишньої природи є мало дослідженим.

Наші спостереження під час прогулянок з дітьми свідчать про те, що об'єкти та явища природи, завдяки своїй динаміці й виразності, привертають увагу дітей і викликають зацікавленість, що сприяє позитивному емоційному ставленню до них. Про це свідчать усмішка, інтонація голосу, слова ласки, бажання доторкнутися. На запитання: «Подобається тобі кульбабка?» типовою була відповідь дітей: «Так, вона гарна». Інші відповіді з'являються у дітей відносно тих тварин, які найчастіше зображені в казках, як негативні персонажі, а також ті, які оцінюються, як «шкідливі». При цьому поєднуються перші прояви позитивного ставлення і перейняті від дорослих та однолітків негативні емоційні реакції. Про це свідчили відповіді: «Так, дуже подобається, але з них з'являється шкідлива гусінь» (метелики); «Так, подобаються, але від них з'являються бородавки» (жаби).

У дітей 4–5 років зростає кількість негативних проявів до окремих об'єктів природи. На запитання: «Подобаються тобі бджілки?» 88% дітей чотирьох років та 64% п'яти років відповіли ствердно. Причиною цього є акцентування уваги на ужитковому значенні об'єктів природи. Щоб відповісти на запитання: «Чи потрібна (вказувалась рослина чи тварина)? Кому?», діти пригадували практичну користь для людей («Не потрібна, вона не приносить користь», «Не потрібна, вона тільки кусається»). Подібні відповіді свідчать про упущення у справі виховання ціннісного ставлення дітей до природи.

Порівнюючи результати відповідей на запитання: «Подобається тобі рослина (тварина)?» та «Кому вона потрібна?» – простежуємо закономірність: коли об'єкт подобається дитині, вона обстоює думку про доцільність його існування, навіть не знаходячи пояснень. За негативного ставлення діти шукають пояснення його непотрібності.

Аналіз відповідей дітей свідчить про те, що моральне ставлення до об'єкта починається там, де є позитивне емоційне переживання. Діти, які позитивно ставляться до об'єктів і явищ природи, більше знають про них. Вони зацікавлено розповідають про особливості поведінки тварин, росту та розвитку рослин, про які довідалися завдяки самостійним спостереженням, слуханню художньої літератури, перегляду книжок, фільмів та енциклопедій.

Проаналізувавши відповіді дітей, ми з'ясували: не підлягає сумніву відоме твердження про те, що своє ставлення до об'єктів і явищ природи дошкільники мотивують переважно їх естетичною привабливістю, але опитування дітей різного віку, в процесі організації спостережень, свідчать про недостатню сформованість у них ціннісних естетичних критеріїв.

Ми організували з дітьми цілеспрямовану роботу з формування ціннісних естетичних критеріїв у сприйманні об'єктів та явищ природи, добираючи ефективні засоби та методи роботи. Найперше нас цікавило, що діти розуміють під поняттям «красиві, гарні». У ході дослідження ми експериментально перевірили ефективність засобів виховання у дошкільнят естетичної цінності природи, на яких хочемо зупинитися.

У докільці увагу дитини привертає все те, що рухається і видає звуки. Якщо об'єкт привернув увагу дитини, зупиняємось і даємо змогу розглянути його. Перші враження від побаченого дитина має висловити сама. Це наше «золоте правило». Першими враженнями дитини можуть бути звуки подиву, міміка, жести, оклики. Нам важливо зрозуміти, що саме привернуло увагу маляти і допомогти йому з'ясувати «мову природи».

Дитині молодшого віку важко висловити свої почуття словами, тому ми називаємо об'єкти і даємо естетичну оцінку. Наприклад: «Це пташка грак. У нього великий дзьоб, красиве чорне, блискуче пір'я. Він вміє поважно ходити, високо літати». Дітей середнього віку ми заохочуємо спершу до самостійної естетичної оцінки за допомогою запитань (у випадку утруднень). «Тобі подобається ця рослинка? Що саме тобі до вподоби? Чому?» Після оцінки дитини обов'язково хвалимо її за помічені особливості об'єкта. Далі можемо доповнити відповідь власними враженнями: «Як мені подобаються весняні квіти! Здається земля навкруги вкрита барвистим килимком!»

По-перше, одержавши схвалення своїм висловленим думкам, нехай несміливим, поверховим, дитина переборює скутість і надалі відповідає впевненіше. Її слова почуто, вони не залишились без уваги дорослого, і це вкрай важливо для дитини. По-друге, прислухаючись до оцінки дорослого (не нав'язаної,

як зразок для наслідування), дитина надалі користуватиметься його естетичними критеріями.

Оцінюючи найбільш яскраві якості об'єктів природи, що приваблюють одразу, поступово дедалі частіше звертаємо увагу дітей на менш помітні деталі. Наприклад, всім дітям подобаються барвисті крила в метеликів. Водночас звертаємо увагу на красу їх очей, хоботок, яким так зручно смоктати нектар з квіток та інше. Емоційно подана інформація подібного змісту, безпосередні спостереження за поведінкою тварин допомагають дітям зрозуміти доцільність зовнішнього вигляду та будови тіла будь-якої живої істоти.

Одним з виразних виявів «мови природи» є розмаїття кольорів. Яскраві кольори привертають мимовільну увагу дошкільнят і викликають радісний подив. Наше завдання – навчити дітей спостережливості, аби отримувати насолоду від кольорів, відтінків та їх дивовижного поєднання, що є неповторним для кожного виду.

Ефективним прийомом естетичного виховання є порівняння. У свідомості дітей сформовані деякі естетичні еталони, які подано у вигляді конкретних образів. Знаходження в об'єктах природи схожості зі знайомими, приємними образами викликає в дітей здивування та позитивні емоційні переживання [6].

Світ природи дивує нас не лише вишуканими кольорами, а й довершеністю своїх форм. Цю естетичну властивість діти завважають менше. Тому їхню увагу ми звертаємо на форму листочків дерев та квітів, які є окрасою лісів, садових квітів на квітниках. Наприклад, під час ознайомлення з першими лісовими квітами навесні, зокрема, анемоною, під час опису рослини, звертаємо увагу на форму листя (немов долонька з розчепіреними пальчиками), будову самої квітки (немов маленьке сонечко).

А скільки фантастичних форм ми знаходимо серед пеньків та сухих гілок! Безмежний простір для дитячої уяви розкриває спостереження за хмарами на блакитному небі, за падаючими сніжинками. Такі споглядання розвивають мислення, уяву дітей, допомагають виділити форму, як естетичну властивість.

Природне довкілля вабить дітей своїм розмаїттям і їх руки тягнуться до всього, що є поряд. Ми підтримуємо цей інстинкт цікавості, надаємо змогу все відчувати на дотик. Винятком є лише об'єкти, що можуть зашкодити здоров'ю, але, разом з тим, дитина має усвідомити можливі негативні наслідки їх дії.

У нашій роботі з дітьми знайомство з будь-яким об'єктом обов'язково передбачає відчуття на дотик. Поступово досвід дітей поповнюється відчуттям теплого й холодного, м'якого і твердого, гладенького і шерехатого, ребристого, гострого, колючого. Обов'язковою умовою під час дотикового обстеження є ознайомлення з правилами поводження з рослинами і тваринами. Діти із задоволенням виконують ігрові вправи – знаходять у лісі гладенькі, пухнасті, м'які об'єкти. Такі вправи ускладнюються, змінюються, в залежності від місця перебування, віку дітей, пори року, наявності часу.

Природа має ще одну естетичну цінність. Це – звуки. У будь-яку пору, за добре розвиненого слухового

сприймання можна почути безліч звуків: гомін лісу, шум вітру, крики тварин, шерхіт опалого листа, шум дощу. Щоб естетично насолоджуватись звуками природи, необхідно змалечку розвивати слухову чутливість [5].

Важливим напрямком в нашій роботі є розвиток уваги й пам'яті в сприйманні звуків. Мимовільну увагу дітей привертають голосні звуки: гавкає собака, співає пташка, гримить грім тощо. Головне, при цьому, дослухатися звідки долинають звуки, пояснити їх походження. Далі вчимо прислухатися до менш виразних звуків. Пропонуємо ігрові вправи: «Хто більше почує звуків», «Відтвори звук і назви чий він» та ін. Також вчимо дітей розрізняти мелодійні, шумові, ритмічні звуки. Шумові звуки (плескіт води, шелест листя, шум дощу) викликають спокій, душевну рівновагу, мелодійні – позитивні емоційні переживання, ритмічні – піднімають настрій, бадьорість, спонукають до активності та рухів. В цьому даємо можливість дітям переконатися.

Невиправдано мало, як свідчить досвід, приділяється уваги ролі запахів. За даними медичних досліджень, лімбічна система відповідає за емоції та емоційну пам'ять і безпосередньо пов'язана з нюховим центром мозку. Відчувати запахи притаманне дитині вже в перші дні після народження.

Природа відкриває перед дитиною свої багатства, за умови добре розвиненого нюхового сприймання. Кожний об'єкт природи виділяється з-посеред інших своїм неповторним запахом. Найбільше запахів мають рослини, і не лише квіти, а й листя, стебла, коріння. Багато рослин приваблюють своїми пахощами, інші – менш відчутні, і потрібно навчитися їх розпізнавати. Який запах переважає у нагрітому сонцем хвойному лісі, який – серед квітучої луки, скошеного поля, осіннього парку. Який із запахів викликає гарний настрій, заспокоює, а який діє надто сильно? Всього маємо навчити дитину, порівнюючи різні пахощі, зміцнюючи пам'ять на них.

Глибше зрозуміти свої естетичні переживання дітям допомагає поетичне слово. Рівень психічного розвитку дошкільників дає їм змогу наочно уявити ті об'єкти та явища природи, які описані у віршах, естетично їх оцінити. Самостійно систематизувати свої враження дитині ще важко, тому разом з дорослим вона шукає образні вислови, порівняння у віршах, що виражають наші естетичні почуття [7].

Виразність наділяє художнє слово здатністю викликати емоції, переживання, підкреслювати головне, індивідуальне в образі, узагальнювати істотні ознаки. Тобто, поетичне слово, з властивою йому образністю, допомагає узагальнити враження від спостережень. Для створення естетичного образу самі по собі складаються поетичні рядки про, наприклад, ранньовесняну квітку – анемону:

Жовте сонечко в долоньці
В подаруночок мені.
Хочеться зірвати доньці –
А – не-мона, ні-ні-ні!

У результаті проведеної роботи ми з'ясували, що діти молодшого дошкільного віку до естетичних критеріїв відносять найвиразніші якості об'єкта, які їм запам'яталися: «У неї довгий хвостик і маленькі лапки» (ластівка), «Вони маленькі й чорні» (мурахи), «Красивий, у нього великі вуха» (слон), «Листочки, бо вони гарні», «Квіточки, бо вони різнокольорові».

Усвідомлення естетичних переживань стосовно природи доступніше дітям старшого дошкільного віку. Відповіді старших дошкільників свідчать про те, що вони, здебільшого, відносять до естетичних критеріїв яскраві кольори та їх поєднання, мелодійні звуки, досконалі форми, характерні властивості: «Квіти, бо вони пахнуть і в них гарні імена», «Листочки, бо в них красивий колір», «Дерева, бо в них гарні листочки і вони самі гарні», «Шишки, вони можуть бути колючі і в них є горішки», «Дуже гарний ліс – кущики, дерева, ялини». Підтвердженням цього є дитячі малюнки, на яких переважають зображення барвистих метеликів, птахів, квіток. Поступово формується естетичний критерій: естетичне – це яскраве, досконале.

Таким чином, оскільки екологічна свідомість є не що інше, як психічне явище, маючи екологічну спрямованість, проходить через розум і волю дитини, опосередковується нею, то вона виступає виразником ставлення дитини до свого буття, природи, до знань. Виступаючи компонентом інтелектуальної діяльності, вона визначає зміст поведінки особистості. Тому так важливо формувати екологічну свідомість вже з дошкільного віку.

Стан навколишнього середовища, його краса і неповторність, для дитини не лише джерело знань, а більшою мірою, джерело емоційних переживань. У ставленні до природи дитина не диференціює своє «Я» від навколишнього світу (егоцентризм); не розрізняє межу між «людським» і «нелюдським» (антропоморфізм); у неї переважає пізнавальний тип ставлення (який об'єкт на дотик, нюх, смак, а не милування ним), у порівнянні з емоційно-почуттєвим та научно-дійовим.

У зв'язку з тим, що у дошкільному віці почуття дитини дедалі більше опосередковуються набутими нею знаннями, засвоєними нормами і правилами поведінки, а також моральними оцінками і власним досвідом, ставлення дітей до світу природи справедливо належать до інтелектуальних почуттів. Виникнення та їх особливості залежать не стільки від віку дітей, скільки від змісту й організації пізнавальної діяльності в природі. Але сформувати екологічну культуру лише на інтелектуальному рівні неможливо, оскільки вона базується, насамперед, на глибоких переконаннях, які є сплавом раціонального мислення, емоцій та волі. Екологічні переконання народжуються лише тоді, коли природничі знання пройдуть крізь призму почуттів дитини, будуть оцінені нею, а відтак стануть вольовим актом. Естетичне ставлення до природи, народжене подивом і захопленням, в свою чергу, зміцнить знання дитини про навколишній світ, збагатить мотивацію щодо необхідності його берегти.

Особливу роль у низці об'єктивних умов виконує вихователь, його вміння активізувати, стимулювати розвиток інтелектуальної, емоційно-вольової сфери особистості, виходячи з конкретних індивідуальних і вікових особливостей дітей.

У вихованні естетичного сприймання природи не існує єдиних «рецептів», однак, існують певні вікові особливості сприймання дітьми навколишнього світу, які варто враховувати у виховному процесі. Щоб правильно організувати процес милування природою з дітьми, вихователь має заздалегідь з'ясувати для себе, які ознаки об'єкта чи явища зумовлюють його естетичну своєрідність. Варто, навіть, виокремити певну естетичну доміную – ті конкретні чуттєві ознаки, які надають особливій виразності об'єкту чи явищу. Так, осінній краєвид позначений розмаїттям кольорів, а взимку панує форма. Весні притаманні динамізм та багатство звукових характеристик тощо.

Організуючи роботу з екологічного виховання, вихователю потрібно мати на увазі, що вона залежить від таких факторів: рівня розвитку пізнавальних інтересів дітей; співвідношення особистісних потреб кожної дитини у забезпеченні знаннями, навичками і вміннями з потребами всієї групи дітей; можливості організації спілкування дітей з об'єктами природи у їх натуральному, а не в штучно створеному середовищі; розкриття теоретичного матеріалу на конкретних прикладах, що дає змогу дітям глибше проникнути у їх сутність.

Отже, природа є джерелом добра. Її краса справляє величезний вплив на духовний світ дитини. Естетичне народжується із зовнішнього образу, що сприймається чуттєво (зором, слухом, на дотик, нюх), як цілісна форма у гармонійному співвідношенні зі змістом. Краса, виразність, гармонія навколишнього світу мають стати об'єктами шанобливої і неформальної оцінки. Це поступово підведе дітей до висновку, що природа існує не тільки, як об'єкт наукового вивчення та практичної діяльності людини, а й предмет безкорисливого споглядання та милування, вона повинна постати перед дітьми, як Дивосвіт – казково принадна симфонія барв, форм, запахів, звуків.

Використані літературні джерела

1. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев. – М.: АПН РСФСР. – 486 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Виноградова Н. Ф. Умственное воспитание детей в процессе ознакомления с природой / Н. Ф. Виноградова. – М.: Просвещение, 1978. – 102 с.
4. Грицишина Т. И. Маленькі туристи. Краєзнавство, туризм у дошкільному закладі / Т. І. Грицишина. – К.: Шкільний світ. Ред. загальнопед. газет., 2004. – 127 с.
5. Золотова Е. И. Знакомим дошкольников с миром животных / Е. И. Золотова. – М.: Просвещение, 1988. – 95 с.

6. Как знакомить дошкольников с природой / Под ред. П. Г. Саморуковой. – М., 1978.

7. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К.: Освіта, 1993. – 255 с.

8. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку / Н. В. Лисенко. – Л.: Світ, 1994. – 143 с.

9. Мир природы и ребенок: Учеб. пособ. для пед. уч-щ / Под ред. Л. М. Маневцовой, П. Г. Саморуковой. – СПб.: Акцидент, 1998. – 319 с.

10. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників / З. П. Плохій. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2002. – 173 с.

11. Развитие познавательных и волевых процессов у дошкольников / Под ред. А. В. Запорожца и Я. З. Неверович. – М., 1965.

12. Рыжова Н. А. Наш дом – природа: Пособие по эколог. образов. дошк. / Н. А. Рыжова. – М.: Линка-Пресс, 1988. – 128 с.

13. Тарасенко Г. С. Дивосвіт (технологія естетико-екологічного виховання) / Г. С. Тарасенко. – К.: Рута, 2000. – 207.

14. Якобсон П. М. Психология чувств / П. М. Якобсон. – М.: АПН РСФСР, 1968. – 200 с.

